
*І.В.Попова,
кандидат технічних наук,
доцент НУХТ*

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СЕРЕДОВИЩА ЕКОБЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ

Провідною ознакою сьогоденного світу, яка найбільше характеризує його становище, є докорінні трансформації. Їх рушійною силою загалом можна визначити досягнення певної граничної межі у накопиченні кількісних змін у світі, за якими має відбутися формування якісно нових світових реалій. Мова йде не лише про оптимальне використання обмежених природних ресурсів та застосування дружніх до екології технологій, але й про зміни установки на безмежне збільшення споживання притаманної для домінантної у світі постіндустріальної суспільно-економічної моделі [1, 5].

Оскільки на перший план виходить екологічна безпека як гарантія існування людства у наступних поколіннях, необхідно визначити основні *характеристики трансформаційного суспільства як середовища екобезпечного розвитку*.

Само поняття «трансформації» почали застосовувати в суспільних науках у другій половині ХХ століття. Трансформацію трактували як процес подолання істотних елементів старого порядку та досягнення нової якості певної системи. Водночас у сучасних дослідженнях цей термін тлумачиться досить широко і застосовується для позначення всіх типів істотних змін основних структур та систем того чи іншого суспільства: процесу модернізації в широкому розумінні, зворотного процесу повернення до традиції або зміни однієї форми традиційного суспільства на іншу, еволюції сучасних суспільств від однієї моделі до іншої, пов'язаної як із збереженням їхніх парадигмальних особливостей, так і з еkleктичним поєднанням різних парадигмальних контекстів [2, 443]. Тобто трансформаційне суспільство в загальному сенсі – це суспільство докорінних змін, процес набуття суспільством нових рис, які відповідають вимогам часу. Відбуваються зміни в життєвих стандартах, зразках поведінки і потребах; частково вони супроводжуються негативними явищами, страж-

даннями багатьох людей. «Трансформуватися – це змінювати форму, змінюватися; тому необхідно вирішувати питання про механізми перетворень, початкову форму, риси і властивості нової форми» [3, 182].

Зазначимо, що трансформація не передбачає вектора змін: вони можуть бути як прогресивними, так і регресивними. Головне в трансформації – саме перетворення форм і змісту суспільного життя, її інституційної сфери, норм, цінностей, ментальності та інших соціокультурних сторін соціуму. Оскільки перетворенню піддаються всі сторони соціуму, то в літературі пропонується термін «системна трансформація», під якою розуміють «поступові зміни, перетворення суспільних структур, в рамках яких можуть співіснувати паралельно як старі, так і нові елементи. При цьому відбувається поступова трансформація колишніх структур в нові, виникають нові соціальні структури» [4, 21]. Але в суспільстві, що трансформується, можливий парадокс, коли перетворення не спричинюють реальних суспільних змін. Якщо в стабільному суспільстві зміни відбуваються постійно і є справді динамічними, то в суспільстві, що трансформується, нерегульовані зміни зумовлюють нединамічний процес. Однією з ознак кризи, яку переживає українське суспільство, є відсутність змін на тлі хаотичного безплідного динамізму [5, 138].

Трансформація як момент розвитку предмета відображає перехідний стан від того, чого вже немає, до того, чого ще немає, але що має чи може бути. Вона не завжди характеризується прямолінійністю, її розвиток може здійснюватися в будь-якому напрямку, як у річці прогресу, так і регресу [6, 214–215]. Сама по собі трансформація не є кризою. Це нормальний процес, що характеризує всі сучасні суспільства, це особливість соціального і економічного розвитку всіх країн. Необхідно розрізняти власне трансформацію і період трансформаційної кризи. Трансформація – це особливий стан суспільства, коли воно перебуває в процесі модифікації, із структурою, яка постійно змінюється. Трансформаційна криза – це етап, перехідна стадія від стабільного суспільства до такого, що трансформується. Подолання кризи може означати не зміну соціально-економічних умов існування, а зміну особистого погляду на життя [7, 138]. Криза виявляється у відсутності успіхів у процесі діяльності, в некерованості соціальної системи, в регресії до більш ранніх форм існування системи, коли люди починають керуватися досить примітивними засобами для досягнення цілей. З цього погляду, українське суспіль-

ство – це суспільство саме трансформаційної кризи, під час якої питання про будь-який розвиток, в тому числі і, насамперед, екобезпечний, має розглядатися з позиції концепції сталого розвитку. Концепція сталого розвитку передбачає, що трансформаційні зміни спираються на принципи саморозвитку та самоорганізації соціальних систем таким чином, щоб система зберігала стійкість та рівновагу, тобто спосіб існування системи сьогодні не перешкоджає життю та існуванню її в майбутньому.

Антропоцентричне мислення та відповідна йому спрямованість діяльності суспільства порушили архітектуру синергетичних зв'язків біо-енерго-інформаційного обміну, що існував споконвічно і, за законами кругообігу, забезпечував гомеостатичну усталеність духовно-практичного відношення природа – соціум – людина, підтримуючи її цілісність та самовідтворення. Виникнення нової форми світосприйняття, яке будуватиметься на засадах екобіоетики, уможливило зміну існуючої спрямованості суспільного мислення та діяльності з антропоцентричної на екобіоетичну (гуманістично орієнтовану), що й сприяє гармонійному функціонуванню системи природа – соціум – людина [8, 10]. Безперечно, людина залежить від природи, але за сучасних умов і сама природа значною мірою залежить від діяльності людини. Як зазначає Л.Г.Мельник, базовою опорою стійкого розвитку є моральні переконання кожної людини, її відповідальність за те, що вона передасть власним нащадкам [9, 22].

Грунтуючись на сказаному, можна стверджувати, що сталий розвиток України пов'язаний з формуванням ефективного соціально-політичного устрою, кардинальною структурною перебудовою економіки, техніко-технологічним переозброєнням виробництва, розвитком на інтенсивній основі цілої низки наукомістких галузей, екологізацією як виробництва, так і інших сфер діяльності суспільства. Сталий розвиток, як ключове поняття, узагальнює в собі як процес виживання і відтворення генофонду нації, який постійно погіршується, так і збереження навколишнього природного середовища, насамперед біосфери, її самовідтворюваності; формування умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем за орієнтації на зниження рівня антропогенного впливу на довкілля й гармонізації розвитку людини і природи [10, 19].

Як бачимо, трансформаційне суспільство може бути середовищем екобезпечного розвитку лише за умов, що цей розвиток буде

сталим. У сучасній управлінській науці під безпекою розуміють стан, за якого з достатньою вірогідністю виключено вияви небезпеки. Під небезпекою розуміють процеси, явища, властивості предметів, об'єкти, здатні у певних умовах завдавати шкоди, тобто будь-які явища, що загрожують життю та здоров'ю людини. Кількісною оцінкою небезпеки є ризик, що визначається як частота або ймовірність однієї події під час настання іншої. Отже, екологічна безпека оцінюється як ризик надзвичайних ситуацій щодо людей. Її розглядають у двох аспектах. Як суб'єктивна категорія вона позначає процес реалізації суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку шляхом регулятивного та охоронного методів. Це право громадян тісно пов'язане з правом на безпечне навколишнє природне середовище для їх життя і здоров'я. З іншого боку – це об'єктивно наявна система правового забезпечення екологічної безпеки, за допомогою якої регламентуються екологічно небезпечна діяльність, режим використання природних ресурсів, охорона довкілля, попередження погіршення екологічного стану та виникнення небезпеки для природних об'єктів і населення [11, 121]. Екологічна безпека визначається як головна складова національної безпеки України. Відповідно, складовими загальної системи еколого-економічної безпеки країни, з одного боку, є регіональна безпека, з іншого – міжнародна (транскордонна) безпека. У зв'язку із цим актуальним питанням забезпечення національної безпеки є формування ефективної державної екологічної політики, у т.ч. міжнародної [12, 90].

За сучасних умов екологічна безпека стає чи не найважливішою у соціальній політиці. Розвиток науки та техніки сучасної цивілізації супроводжується виникненням таких ризиків, які можуть зробити проблематичним майбутнє благополуччя людства. Їх вирішення виявлене як пов'язане з тими чинниками, що формують особистість, – насамперед, світоглядом та свідомістю людини. Негативні зміни світогляду та свідомості змістовно проявляються як деформація цілей і цінностей людської діяльності, як втрата духовних вимірів та духовно-етичних чинників діяльності [13, 14]. Одночасно на планеті відбуваються вельми комплексні процеси, які філософи й представники багатьох інших наук найчастіше об'єднують терміном «глобалізація» й акцентують їх провідні суперечності: між репродуктивними можливостями біосфери, її здатністю демпфувати антропогенні впливи, підтримувати стан, прийнятний для цивілізації, і стратегією

індустріального глобального використання біосфери; між стратегією, яка прийнята світовим співтовариством, і цілями його розвитку; між інтересами нинішнього покоління, яке проводить політику розширеного самовідтворення, й інтересами майбутніх поколінь, яких така політика позбавляє прийнятних стартових умов; між «першим світом», що споживає понад 80% світових ресурсів, і експлуатованим ним «третім світом», що забезпечує його добробут та розвиток [14, 14].

Варто згадати також М.Хилька та А.Толстоухова, які, розглядаючи питання про суспільну систему, тип соціально-економічних відносин як причину екологічної кризи, зазначають, що «по-перше, соціальні системи мають сенс і виправдання лише тією мірою, якою вони здатні розкрити можливості і прагнення кожного суб'єкта зробити його життя більш яскравим, повним, щасливим; по-друге, сама система формується відповідно до ідейних настанов, ідеалів, запитів і очікувань людей; по-третє, жодній із соціальних систем не вдалося забезпечити екологічно збалансований напрям розвитку, який передбачає і розвиток культури. Тоді, можливо, визначальною причиною екологічної кризи буде небачена до цього часу криза духовної культури. І для цього є підстави, адже більшість людей нині перестала шукати духовний сенс життя, вона шукає матеріальних життєвих благ» [15, 22]. Занепокоєння людей накопиченням матеріальних цінностей перетворило природу на бездуховне середовище проживання, а найвища істота в цьому середовищі дозволяє собі підкорювати і споживати, використовуючи науковий доробок і технічні засоби. Економічна безпека держави розглядається як сукупність умов збереження спроможності країни ефективно обстоювати свої економічні інтереси, задовольняти потреби суспільства і держави у довгостроковій перспективі, генерувати інноваційні зрушення в економіці з метою підтримання її конкурентоспроможності, протистояти зовнішнім економічним загрозам, якнайповніше реалізовувати національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці [15, 24]. Але така економічна безпека не є стійкою, оскільки суперечить безпеці екологічній та принципам стійкого розвитку.

У сучасній науковій літературі Україну здебільшого визначають як трансформаційну країну, в якій відбуваються кризові системні явища, що заважає встановленню парадигми екобезпечного розвитку. Специфіка трансформаційних процесів в Україні полягає в тому, що вони відбуваються в умовах неузгодженості різних варіантів їх

інтерпретації різними соціокультурними групами. Зрозуміло, такі явища можна констатувати в будь-якому суспільстві, що стало на шлях трансформаційних перетворень. У тих суспільствах, де зберігається можливість діалогу, можна виробити прийнятний варіант трансформації. Він має, з одного боку, сприяти підвищенню ефективності найважливіших форм діяльності (економіка, політика), а з іншого, інтерпретація трансформації, що виникає в процесі діалогу, має бути освоєна значною частиною суспільства, перетворитися у внутрішній зміст його культури і діяльності. Якщо ж у процесі діалогу наявні тільки елементи розколу, які неминуче виникають під час трансформації, то за відсутності діалогу мова йде про цивілізаційний розкол, що виник у ході історії, і трансформаційні процеси, гальмує спроби йти шляхом прогресу, стимулює руху всього суспільства в цьому напрямку [16, 5].

Складність забезпечення екобезпечного розвитку в трансформаційному українському суспільстві зумовлена ще й тим, що сучасна еколого-економічна ситуація в Україні характеризується домінуванням природоємних галузей і виробництв, сировинною орієнтацією експорту та ін. За останні десятиріччя в промисловій структурі країни збільшилось значення природоємних, екологічно агресивних галузей (металургійної, паливно-енергетичної) та зменшилась частка екологічно більш сприятливих виробництв (машинобудування, легкої промисловості) [17, 232]. Використання застарілого виробничого та природоохоронного обладнання призводить до погіршення екологічної ситуації та збільшення екологічних загроз. На жаль, в умовах дефіциту коштів підприємства насамперед зменшують затрати на підтримання в робочому стані природоохоронного обладнання, а це спричинює збільшення забруднення навколишнього середовища. В Україні досить висока енергоємність ВВП. Питомі витрати енергії на виробництво основних видів продукції у 1,5–3,5 рази вищі, ніж у розвинених країнах.

Як зазначає Б.М.Данилишин, «нівелювати протиріччя між екологією й економікою можна на підставі поступової трансформації загальної державної власності на природні ресурси і відповідного реформування системи управління ресурсокористування, вирішення проблем ефективного використання природно-ресурсного потенціалу країни і деяких активів, які знаходяться в державній чи в змішаній власності» [18, 98].

Висновок. Отже, для України ці процеси складніші, оскільки потрібно вирішувати проблему екологізації розвитку економіки в умовах становлення ринкових відносин, не маючи ні досвіду ринкового господарювання, ні досконалої нормативно-правової бази регулювання сфери природокористування з позицій сталості. Саме тому вкрай потрібним є освоєння досвіду розвинених країн світу, узагальнення їх практичних підходів та теоретичних напрацювань. Важливо й далі розгортати самостійні теоретичні дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анісімов В.М.* Соціальна сфера та проблема сталого розвитку і екологічної безпеки суспільства в трансформаційний період // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях: Матер. наук.-практ. конф., м.Бахчисарай, 16–17 квітня 2009 р. / НДІ сталого розвитку та природокористування. – Сімферополь : «СОНАТ», НДІ СРП, 2009. – С. 5.
2. *Загуменна Н.В.* Соціальна трансформація суспільства та її вплив на людину // Гілея: науковий вісник: Зб. наук, праць. – К., 2011. – Вип. №54. – С. 443.
3. *Подольська Є.А.* Соціологія: 100 питань 100 відповідей: Навч. посібн. – К. : Інкос, 2009. – С. 182.
4. *Ручка А.А.* Особенности системной трансформации современного украинского общества // Современное общество. – 1994. – №4. – С. 21.
5. *Подольський М.К.* Парадокси системи трансформації суспільства: український варіант // Вісн. Нац. тех. ун-ту «ХПІ»: Зб. наук. пр. : темат. вип.: Актуальні проблеми історії України / відп. ред. В.І.Ніколаєнко. – Х. : НТУ «ХПІ», 2011. – Вип. 37. – С. 138.
6. Социогенетические основания трансформации общества: Науч. моногр. (отражающая осн. доклады на секции V Междунар. конференции «Закономерности и перспективы трансформации общества». – СПб., 19–22 окт. 2004 г. / Под ред. А.И.Субетто ; Петровская акад. наук и искусств и др. – Кострома ; СПб., 2004. – С. 214.
7. *Подольський М.К.* Парадокси системи трансформації суспільства: український варіант // Вісн. Нац. тех. ун-ту «ХПІ»: Зб. наук. пр. : темат. вип.: Актуальні проблеми історії України / Відп. ред. В.І.Ніколаєнко. – Х. : НТУ «ХПІ», 2011. – Вип. 37. – С. 141.
8. *Молотова О.М.* Філософсько-методологічний аналіз процесу трансформації сучасного екологічного світогляду: Автореф. дис. ... канд. філос. наук 09.00.09 / О.М.Молотова; Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди НАН

- Укр. – К., 2006. – С. 10.
9. Социально-экономический потенциал устойчивого развития / под ред. Л.Г.Мельника, Л.Л.Хенса. – Сумы : Университетская книга, 2007. – С. 22.
 10. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К. : РВПС України НАН України, 1999. – С. 19.
 11. Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів. – Х. : Право, 2006. – С. 121.
 12. Лукаш О.А. Проблеми екологічної безпеки в умовах соціо-економічних трансформацій // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях: Матер. наук.-практ. конф., м.Бахчисарай, 16–17 квітня 2009 р. / НДІ сталого розвитку та природокористування. – Сімферополь : «СОНАТ», НДІ СРП, 2009. – С. 90.
 13. Молотова О.М. Філософсько-методологічний аналіз процесу трансформації сучасного екологічного світогляду: Автореф. дис. ... канд. філос. наук 09.00.09 / О.М.Молотова; Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди НАН Укр. – К., 2006. – С. 14.
 14. Лук'янець В.С. Техно-науковий активізм та його вплив на світоглядний інтер'єр екологічної ери // Практична філософія. – 2002. – №2 (6). – С. 14.
 15. Потапенко В.Г. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки». – К. : НІСД, 2012. – С. 22.
 16. Сокол С.М. Трансформація українського суспільства в контексті глобалізації: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03; Львів, нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2004. – С. 5.
 17. Мельничук Н.В. Природно-ресурсний потенціал: суть та значення в контексті сталого розвитку // Вісн. нац. ун-ту водного господарства та природокористування. – Секція: Економіка. – 2009. – Вип. 4 (48). – Ч. 2. – С. 232.
 18. Данилишин Б.М. Природно-екологічний потенціал в стратегії сталого розвитку України // Наука та наукознавство. – 2006. – №3. – С. 98.

Попова І.В. Основні характеристики трансформаційного суспільства як середовища екобезпечного розвитку.

Аналізуються особливості становлення системи екологічної безпеки в трансформаційному суспільстві. Екологічна безпека розглядається в статті у двох аспектах: як суб'єктивна категорія, що позначає процес реалізації суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку шляхом регулятивного та охоронного методів; як об'єктивно наявна система правового забезпечення, що врегульовує використання природних ресурсів, охорону довкілля, виробничу та побутову життєдіяльність людини тощо. Екологічна безпека – головна складова національної безпеки України.

Трансформаційне суспільство, у стані якого перебуває нинішня Україна, відзначається як суспільство високої динаміки змін, суспільно-політичної еліти, норм і правил забезпечення життєдіяльності, нестійкості ідеологічних пріоритетів тощо; при цьому екологічна безпека несе на собі відбиток всіх особливостей трансформаційного суспільства. Автор стверджує, що це суспільство може бути середовищем екобезпечного розвитку лише за умов, що цей розвиток буде сталим.

Ключові поняття: людина, культура, суспільство, виробництво, екологія, екологічна безпека.

Попова И.В. Основные характеристики трансформационного общества как среды экобезопасного развития.

Аналізуються особливості становлення системи екологічної безпеки в трансформаційному суспільстві. Екологічна безпека розглядається в двох аспектах: як суб'єктивна категорія, що означає процес реалізації суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку шляхом регулятивного і охороняючого методів; як об'єктивно існуюча система правового забезпечення, регулююча використання природних ресурсів, охорону навколишнього середовища, виробничу і побутову життєдіяльність людини і інших. Екологічна безпека як головна складова національної безпеки України. Трансформаційне суспільство, в стані якого знаходиться нинішня Україна, визначається як суспільство високої динаміки змін, суспільно-політичної еліти, норм і правил забезпечення життєдіяльності, нестійкості ідеологічних пріоритетів і т.д.; при цьому екологічна безпека несе на собі відбиток всіх особливостей трансформаційного суспільства. Автор стверджує, що трансформаційне суспільство може бути середовищем екобезпечного розвитку лише за умов, що це розвиток буде сталим.

Ключевые понятия: человек, культура, общество, производство, экология, экологическая безопасность.

Popova I.V. Main features of transformational society as an environment of ecosafe development.

Features of establishing a system of ecological security in transformational society were analyzed. Ecological safety is considered in the paper in two aspects: as a subjective category that manifests in the process of implementation of subjective right of citizens to ecological safety by regulatory and protective methods; on the other hand – it is objectively existing system of legal provision that regulates the use of natural resources, environmental safety, industrial and household livelihood of people and so on. Ecological security is defined as a main part of Ukraine's national security. Transformational society,

in a state which Ukraine is now, is defined as the society of rapid pace of changes, social and political elite, rules and regulations of life support, instability of ideological priorities and so on; at that ecological safety does not carry a reflection of all the features of the transformation of society; the author argues that transformational society can be the environment of ecosafe development only, provided that this development will be sustainable.

Key words: human, culture, society, production, ecology, environmental safety.